

DANIŞIQ ETİKASI VƏ NİTQ ETİKETLƏRİNİN DİLDƏ İFADƏSİ

Giriş. XX əsrin sonlarından etibarən dilçilikdə linqvistik tədqiqatlar arasında dil işarəsinin ünsiyyət prosesindəki rolu, kommunikasiyada onların spesifik rolu və funksiyaları, nitq aktı zamanı dil işarəsinin potensial təsiri və s. kimi məsələlər dilçilərin nəzər diqqətini cəlb etmişdir. Bu kimi məsələlərin həlli linqvistik araşdırmaların təhlili zamanı onun obyektinə ənənəvi yanaşmanı tələb edir. Məhz toxunulan məqamlar mövzunun aktuallığına dəlalət edir.

Kommunikasiyanın milli və mədəni spesifikasiyası istənilən xalqın dili və düşüncə tərzilə birbaşa bağlı olub xalqın davranış norma və qaydalarını, əxlaqi münasibətlərini təcəssüm etdirir. Bu baxımdan dünyanın dil xəritəsinin araşdırılması prioritet məsələ sayıla bilər. Belə ki, müasir dünyamızın mədəni əlaqələrin qurulmasına, dünya dövlətlərinin qarşılıqlı anlaşmasına ehtiyacı vardır. Bu inkarolunmaz həqiqətdir ki, qloballaşan dünya yalnız və yalnız mədəniyyətlərarası əlaqələr, qarşılıqlı tərəfdaşlıq və birlik nümayiş etdirməklə əmin-amanlıq şəraitində vahid bəşər cəmiyyətini qura və mövcud ola bilər. Məhz bu reallığın gerçəkləşməsinin və gedişatının fərqli elmlər tərəfindən araşdırılması zəruri haldır. Dil və nitqin spesifik xüsusiyyətlərinin tədqiqi isə müasir dilçiliyin ən vacib məsələlərindən sayılır.

Əsas hissə. Kommunikasiyada insan təkcə müəyyənləşdirmir, soruşmur, qadağa qoymur, eyni zamanda ictimai münasibət və əlaqələri nizamlayır. Bununla yanaşı dil kontekstində şəxsiyyətlərarası münasibətlərin tənzimlənməsi mürəkkəb bir proses kimi özünü göstərir. Danışiq aktı zamanı kommunikasiya iştirakçılarının şəxsi keyfiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi ilə yanaşı, iştirakçılarla bağlı məlumat əldə etmək və müəyyən fikirlərin irəli sürülməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məhz bu nöqteyi-nəzərdən dilin müxtəlif aspektlərdən araşdırılmasında “insan faktor”unun vacib rol oynaması açıq-aydın özünü büruzə verir. Hər bir xalq özünəməxsus olan nitq etiketi ilə təmsil olunur [3, 109]. Mədəni üsluba lakoniklik, nitqin intensivliyi, zərifliyi, o cümlədən deyimin faktlara uyğun olması, analitikliyi, pessimist və optimist tonu xasdır [1, 323].

Ünsiyyətin strategiyası danışiq aktında adresatın adresanta müəyyən niyyətli təsiri kimi xarakterizə olunur. Nitq strategiyası eyni zamanda nitq davranışı hesab olunur. Danışiq aktında kommunikatorlar öz məqsədlərini həyata keçirərkən onlar arasında məlumat mübadiləsi baş verir. Bununla yanaşı, onlar davranış və əqli vəziyyətlərində dəyişiklikləri realizə edirlər. Buna görə də danışiq aktı unikal vasitə olub ünsiyyət iştirakçıları tərəfindən birgə reallaşdırılır.

Praqmalinqvistik tədqiqatlarda şəxsin danışiq tərzilə fərdi keyfiyyətlərində özünü göstərən korrelyasiya aşkar edilir. Dilçiliyin praqmatik şöbəsi hesab olunan praqmalinqvistika terminini ilk dəfə dilçiliyə Ç.Morris gətirmişdir. O, semiotikanın 3 qolunu müəyyənləşdirilmişdir:

Üç aspektli semiotikanın müəyyənləşdirilməsi ilə praqmatikanın sərhədləri də müəyyənləşdirildi və bununla da oxucu ilə dinləyiciyə aktiv şəkildə təsir etməklə yanaşı, məqsədə nail olmaq üçün müvafiq dil vasitəsinin işlədilməsi müəyyənləşdirildi. İstənilən xalqın danışığında tipik situasiyaların reallaşmasında mədəni stereotiplərin işlədilməsi müşahidə olunur. Kommunikativ normalar məhz mədəni stereotiplərin əsasında cəlalanır və ona riayət olunur.

Milli və mədəni nöqteyi nəzərdən kommunikasiya aktı fərqli aspektlərdən tədqiq oluna bilər. Psixolinqvistikanı termin olaraq dar və geniş anlamda istifadə etmək mümkündür. Bu termin psixolinqvistika anlamında işlənməklə yanaşı ünsiyyət nəzəriyyəsi kimi də başa düşülür. Ünsiyyət prosesinin milli-mədəni baxımdan araşdırılması istər nəzəri, istərsə də praktik cəhətdən böyük əhəmiyyət daşıyır. Müxtəlif dövlətlərdə mədəni münasibətlərin inkişaf etdirilməsi və genişləndirilməsi baxımından isə ictimai-sosial əhəmiyyət daşıyır.

Qeyd edək ki, nitq fəaliyyəti zamanı dil bir o qədər də böyük əhəmiyyət daşımır. Dilin immanentliyi hamıya məlumdur. Dilçiliyin real və yeganə predmeti dildir. Nitq fəaliyyətinə aktiv təsir edən faktorların bir qismi verbal və qeyri-verbal hərəkətlərin qarşılıqlı əlaqəsində üzə çıxır. Digər tərəfdən onlar sosial faktorlardır. Bu faktorlar aşağıdakılardır: a) nitqə xas olan sosial və psixoloji funksiyaların mövcudluğu; b) nitqin sosial əhəmiyyət kəsb etməyən funksional tərəfləri.

Nitqin funksionallığına bir sıra faktorlar təsir edir: 1. Dilin magik, poetik və başqa funksiyaları; 2. Distant nitq, distant nitqin yazılı və şifahi olması; 3. Nitq fəaliyyətinin fərqli səciyyə daşıyan üslubi və funksional cəhətləri, başqa sözlə nitqin obyekt və predmeti.

Dil, təfəkkür və dünyagörüşünün qarşılıqlı əlaqəsini araşdıran B.L.Uorf bir qisim fundamental məsələlərə aydınlıq gətirir. Bu zaman o, dil və mədəniyyət fonunda həmin problemlərin həlli yollarını göstərir. B.L.Uorf hesab edir ki, insanın dünyagörüşünün formalaşmasında dil aralıq mövqe tutur. O qeyd edir ki, müəyyən icmanın mədəniyyəti və davranış tərzinə dil əhəmiyyətli təsir göstərir. Müəllif onu da vurğulayır ki, dilin özünəməxsusluğu insanın dünyagörüşünün müəyyənləşdirilməsində vacib amil sayılır. Danışq fəaliyyəti nəzəri olaraq bir sıra problemlərin həllini prioritet məsələ kimi ortaya qoyur. Həmin tələblər aşağıdakılardır: 1) Obyektiv aləmi və gerçək dünyanı fərqli dillərdə söz vasitəsilə ifadə etmək; 2) Kommunikativ aktın strukturunun müəyyənləşdirilməsi; 3) Kommunikasiyada verbal vasitələrin uzuallığının müəyyənləşdirilməsi və istifadə olunması; 4) Kommunikasiyada verbal və qeyri-verbal vasitələrin vəhdətini və milli səciyyəsinə müəyyənləşdirmək.

Kənar mədəniyyətlər hər hansı bir fəaliyyətdə, elm sahəsində, əmək prosesində ifadə olunur və bu halda milli xüsusiyyətlərin parlaq şəkildə üzə çıxdığını müşahidə edirik. Cəmiyyətin mövcud olması və yaşaması üçün əxlaqi norma və kodekslər, o cümlədən sosial davranış normaları vacib şərtir. Məhz bu prosesdə dil vacib funksiyaları yerinə yetirir. Bu mənada dil, dəqiq desək, nitq fəaliyyətinin sosial təcrübənin nəsil-dən-nəslə ötürülməsində böyük rol oynadığını vurğulamaq lazımdır. Kommunikasiya iştirakçıları arasında nitq yaxud qeyri-nitq vasitəsi ilə təəssüm olunan istənilən kommunikasiya ünsürü və komponenti sosial normalarla nizamlanır, o cümlədən nitqin köməyi ilə təzahür edən ünsiyyət dilin spesifik qayda və normaları ilə tənzim edilir. Nitq fəaliyyəti fərqli əməliyyatlar vasitəsilə reallaşır.

Danışan insanların cins fərqinə görə də hər bir dildə özünü göstərən differensiasiyalar mövcuddur ki, bu amil nə sosioloji, nə də coğrafi bölgüyə daxil edilmir. Bununla bağlı demək olar ki, araşdırmalar yox dərəcəsindədir. Bu məqamla bağlı hər hansı sual yarandıqda yalnız və yalnız xanımların nitqi diqqətə çatdırılır və onların nitqinin çox emosional olduğu vurğulanır. Əsasən dini amillərə söykənərək bir sıra təbii dillərin 2 variantını fərqləndirirlər (qadın və kişi) və belə hesab olunur ki, bu variantlar fonetik, leksik, həmçinin qrammatik xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən fərqlidir. Belə ki, kişilərlə müqayisədə qadınlar kiçiltmə və əzizləmə bildirən suffikslərdən daha geniş istifadə etməklə yanaşı, emosional ifadəli frazaları da öz nitqlərində çox işlədirlər. Kişilər isə onlara nisbətən kobud, sərt və qaba sözlərdən daha çox istifadə edirlər. Bununla yanaşı hər 2 cinsin intonasiası da fərqli şəkildə təzahür edir. Deməli, nəinki nitqin mahiyyəti, eləcə də nitqin qurulmasında cins fərqinin olduğu müəyyənləşir.

Yaş meyarına görə cəmiyyət uşaqlardan, cavanlardan və yaşlılardan ibarətdir. Orta yaşlı nəsil fərqli nitqə malikdir.

Qeyd edək ki, məkan, region da nitq davranışında əsas faktor kimi özünü göstərir. Biz yaşlı nəslin danışığında kəndli, şəhərli, fərqini asanlıqla müşahidə edirik. Kommunikasiyaya daxil olan tərəflərin təhsilinə görə də nitq fərqləri özünü göstərir.

Obyektiv gerçəkliyin predmet və hadisələri, o cümlədən dilin leksik qatı linqvistik aspektdə bu və ya başqa nominativ dil vahidləri ilə uzlaşmır. Ayrı ayrılıqda qəbul edilən dil işarəsi, yaxud dil elementi düşüncə, məntiq eləcə də ünsiyyət vasitəsi kimi qəbul edilməyə bilər. Onları mürəkkəb strukturları yaradan hücrə kimi qəbul etmək olar. Ünsiyyət zamanı biz ilk növbədə deyimləri və sözlərləri işlədirik. Bu baxımdan deyimlərin bütövlüyü onun tərkibində olan söz və ifadələrdən asılıdır. Söz və ifadələr, sabit frazalar müəyyən məna kəsb etməklə deyimlərin tərkibini real şəkildə əks etdirir.

İngilis dili həm vurğusuna, həm də intonasiasına görə fərqlidir. *Ah, qızum! Bu mənzərə çox heyranedicidir!* Bu tip nidalarda tələffüz stili hələ məktəb illərindən formalaşır. Bu tip ifadələr həqiqətdə emosiyalar, hisslər belə keçirməyəndə də istifadə olunur. Amma bu ifadə tərzləri ingilis düşüncəsinə görə qadınları və qızları həqiqi ledi kimi qəbul etməyə əsas verir.

Azərbaycanlılar “Salam!”, “Axşamınız xeyir!”, “Gecəniz xeyrə qalsın!”, “Sağ olun!”, “Salamat qalın!” və s. kimi nitq etikətləri hər bir şəxsə müraciət məqsədi daşıyır. Universal xarakter daşıyan danışq hərəkətlərinin eyni zamanda verbal hərəkətlərin milli səciyyəsinin müəyyənləşdirilməsində əhəmiyyət kəsb etmir.

Xeyli sayda dil faktları sübut edir ki, həm Azərbaycan, həm də ingilis dilində hər 2 xalqın mədəniyyətinə aid eyni anlamı ifadə edən sözlər tərcümədə ekvivalent kimi çıxış etsə də fərqli mənalara yiyələnir.

Sözdə məna və anlam arasındakı fərq müəyyən fəaliyyət anında sözün mənasını başa düşən insanın subyektiv təcrübəsi müvafiq olmur. Sözün semantikasi obyektiv aşkarlanan predmetdir. Məsələn, mənənin dil tərəfindən əks olunması və sabitləşməsi məlumdur. Ancaq bildiyimiz kimi, məna ünsiyyət iştirakçıları tərəfindən konkret nitq fəaliyyətidir. İstənilən bir dildə sözün mənası ümumbəşəri mənaların verbalizasiyası və milli şəkli sayılır. Bəzi xalq və millətlərdə standart ünsiyyət iştirakçıları arasında baş verən danışq aktı müxtəlif sosial qaydaların köməyi ilə nizamlanır və bildiyimiz kimi hər bir kommunikativ akt sosial münasibətlər sisteminə daxil olur, belə olan halda bu situasiya təbiiyyəti ilə fərqlənir. Salam və sağollaşma fərqli xalqlarda verbal və qeyri-verbal yolla reallaşır. Adı çəkilən fərqlilik belə izah olunur:

Kommunikasiya iştirakçılarının qarşılıqlı təmasının əvvəlində salamlama etiketi kommunikativ aktın universal ünsürü sayılır və fərqli şərtlərə cavab verir.

Həm ingilislərin, həm də Azərbaycanlıların işlətdikləri kinetik ünsiyyətin həyəcanlı elementlərini müqayisə edərkən aydın olur ki, oxşar emosional situasiya fərqli ünsiyyət tipləri ilə bildirilir. Fərqli xalqlarda dil dünyagörüşü də fərqlidir. Belə ki, bir sıra dillərdə bir qrup əşya və predmetlər adsızdır, lakin belə bir məqam həmin dillər tərəfindən ətraf dünyanın düzgün şəkildə ifadə olunmasına mənfi təsir etmir. Bundan başqa eyni bir anlayış fərqli

dillərdə həm genişlənə bilər, həm də yığcamlaşa bilər. Məsələn, Azərbaycan dilində *baş* və *saç*, ingilis dilində *hair* və *head* və s.

Belə ki, hər 2 dildə leksik anlam bir-birinə uyğundur. İstənilən nitq etikətinin sosial və fərdi tərəfləri birlikdə vəhdət təşkil edir. Nitq etikətləri universallığı və identikliyi ilə xarakterizə olunur. Hər bir sosial dairədə mərdlik və böyüklərə hörmət mövcuddur.

Bildiyimiz kimi, nitq etikətləri nəzakətlik kateqoriyasına daxildir. Danışq etikətlərinin başlıca funksiyası kommunikatorlar arasında məsafənin qorunmasıdır. Nitq etikətinin motivləşmiş məğzini təşkil edən nəzakətlik 2 növə ayrılır: pozitiv və neqativ.

Pozitiv nəzakətliyin əsasını adresata ehtiramın bildirilməsidir və eyni zamanda razılaşmanı realizə edir. Nəzakətliyin ümumi səciyyəsi vasitəli nitqin işlədilməsindədir. Məsələn, ingilis dilində bu halı ifadə edən frazalar aşağıdakılardır:

Would you take it, please?

Could you pass me the pepper, please?

May I go out, sir? Will you come?

Can you close the door?

Qeyd etmək lazımdır ki, pragmatik rəngarənglik yalnız leksik və qrammatik yolla deyil, eyni zamanda suprasegmentlərin (intonasiya) köməyi ilə reallaşır. Məsələn, nitq aktında yalvarışları ifadə edən intonasiya, Azərbaycan dilində isə salamlama etikətinin daha çox yayılmış forması salamdır. Lakin intonasiyanın tələbinə görə salam xoşagəlməzlik, çəşqinlik, narazılıq, əsəbilik bildirə bilər. Bununla bağlı V.İ.Karasikinə görə, nitq etikətinə hətta əxlaqi kodekslə pozmaq mümkündür [2].

Etiket qaydalarına əməl etməklə eyni zamanda əxlaq normalarının da pozulması mümkündür. Qeyd edək ki, etiket həm də mədəni dəyərlərdən biri hesab olunur. Sənə səmimi şəkildə verilən **salam** laqeyd tərzdə sadəcə baş işarəsi ilə cavablana bilər. Məsələn, sənə yaxın insanın salamlının qəsdən sən tərəfdən cavabsız qalması. Şifahi danışqda istifadə olunan idiom tipli etikətlər bir çox linqvomədəniyyətlərə çox mürəkkəb görünür.

Yetəri qədər nəzakətliyin olması pragmatik modifikasiyalarla bağlıdır. Məsələn, ünsiyyətdə iştirak edən şəxslərin bir-birindən sosial məsafədə olması, danışq aktı zamanı adresat tərəfindən kifayət qədər səylərin edilməsi [5, 112].

Deməli, nəzakətliyi ünsiyyətdə iştirak edən bir şəxsin digərinə göstərdiyi ehtiram, hörmət kimi başa düşmək olar, və onun semantik çalarlarını sxematik olaraq aşağıdakı kimi göstərmək olar:

Bəzən müəyyən kontekstdə nəzakətliyin həddindən artıq təzahürü səmimiyyətsizlik anlamını ifadə edir.

Bir xalqın mədəniyyəti üçün həddindən artıq nəzakətliyin digər xalqın mədəniyyətində neytral sayılması mümkün haldır. Ünsiyyətin gedişində verbal forma insanın davranış tərzinə istər fiziki, istərsə də intellektual yolla təsir göstərir. Bununla da ünsiyyət iştirakçıları kommunikasiyada bu və ya digər, açıq və məxfi şəkildə öz niyyətlərinə çatmağa cəhd edirlər. Ünsiyyətin milli-mədəni xarakteristikası aşağıdakı 3 faktorla izah oluna bilər:

Ünsiyyətin milli-mədəni xarakteristikası
1. Mədəni ənənələrlə bağlı olan faktorlar
2. Ünsiyyətin icazəli və qadağan edilmiş tipləri
3. Universal kommunikativ aktlar

Bəs etiket nədir? — Etiket ictimai məkanlarda, digər insanların əhatəsində ünsiyyət zamanı sərgilənən davranış qaydalarıdır. Davranış norması sayılan etiket ilk dəfə Fransada yaranmışdır. Etiketə sayəsində insan cəmiyyətində davranış normaları tənzimlənir və yasaqlar silsiləsi olaraq yavaş-yavaş inkişaf edir və təkmilləşir: yaşlılara hörmət, kiçiklərə qayğı, böyükləri dinləmək, insanlara kömək etmək, ədalətli qərarlar, səmimi rəftar və s. etikətlər sayılır. Deməli, bu halda etikətlə etikanı vəhdətdə qəbul etmək mütləqləşir.

Məlumdur ki, etiket verbal və qeyri-verbal yolla reallaşır. Etikət xeyirxah hisslərin ifadəsi olub müəyyən situasiyalarda insanların istifadə etdiyi faydalı kommunikatıv vasitələri nizamlayır. Kommunikasiyada ünsiyyət iştirakçıları tez-tez nitq etiketlərini işlətməklə digərləri ilə salamlaşır, xoş sözlər deyir, hansısa işinə görə təşəkkür bildirir, birinin dərdinə şərik olub təsəlli verir, digərləri üçün fədakarlıq edir və s. Nitq fəaliyyəti məqsədli şəkildə icra edilir, dil davranışı isə avtomatik olaraq baş verir. Ünsiyyət prosesinin mürəkkəbliyini doğuran səbəblərdən biri də idraktır.

Bir qrup tədqiqatçılar idrak və şüurun eyni olduğunu iddia edirlər. Lakin məlum olduğu kimi, idrak prosesində dil və anlama mərhələsi mövcuddur. İdrakın 2 növü fərqləndirilir: 1) Eksplisit idrak; 2) İmplitit idrak.

Eksplisit idrak məntiqi idraktır, implitit idrak isə verbal olmayan idraktır, yəni qeyri-verbaldır. Həmçinin psixolinqvistik elmi bu 2 inkarı fərqləndirir. Onu da qeyd etmək ki, sözlərin semantikasi idrakın dil qatında təzahür edir, lüğəvi fon isə onun anlam qatında özünü büruzə verir. Nitqin işlədilməsinin vacibliyi kommunikasiya şəraiti ilə bağlıdır. Bir çox hallarda şərait insana, ünsiyyət iştirakçısına öz sosial funksiyasını dəqiqləşdirməyə kömək edir. İnsan verbal və qeyri verbal yolla cəmiyyətdə davranışını tənzimləyir və bu yolla həqiqətdə sosial simvolizmin araşdırılması məsələsi zəruri hal kimi meydana çıxır.

Ünsiyyət iştirakçıları, ümumiyyətlə bütün şəxslər digərlərinin davranışını düşüncəli şəkildə tənzimləməyə cəhd edir. Bu prosesdə nitqin instrumentallığı və rəmziliyi özünü qabarıq şəkildə göstərir.

Külli miqdarda stereotiplər, sabit frazalar, danışq formulları mövcuddur ki, bütün bunlar ingilis dilində ready-made tipli frazalar olaraq ünsiyyət qurmağa yardım edirlər. Məsələn, təqdimatı nəzərdən keçirək:

–Cənab Mahmudov, xoş gəldiniz!

(Auditoriya yerindən qalxır)

–Salam, hörmətli xanımlar və cənablar!

–Necəsiniz, sizinlə görüşməyimə çox şadam.

Yaxud:

–Mrs.Brown (at the hall). Mrs.Barron (She invites Barron in)

–Mrs.Barron (entering not knowing who is the doctor she wanted to see).

Adriano?

–Mr.Adriano. Yes. Good day. You are welcome.

Qeyd etmək ki, salamlama, təqdimat və s. etiketlər hiss-həyəcan semantikasından uzaqlaşaraq müasir ingilis dilində nəzakət ifadə edən etik danışq formulları kimi istifadə olunur. Danışq etiketləri təmas yaratmaqla fatik kommunikasiyanı yerinə yetirir. İngilis dilində “phatic communication” kimi adlanan fatik kommunikasiya şəxslər tərəfindən ünsiyyət prosesində aparılan bəsit, qısa müddətli söz mübadiləsi hesab olunur və şəxslərin ictimai kontakta daxil olmasına şərait yaradır. Deməli, burada fatik ünsiyyətin əsas məqsədi şəxslə bağlı informasiyanın əldə olunması deyil, sadəcə insanları ünsiyyətə cəlb etmək, əlaqə qurmaqdır.

Fatik bir termin kimi ingilis dilçisi B.K.Malinovski tərəfindən irəli sürülmüşdür. Yakobsona görə, fatik kommunikasiya nəinki ünsiyyət iştirakçısını kommunikatıv akta yönəltmək, eyni zamanda onun diqqətini yoxlamaq və ümumiyyətlə şəxslər arasında rabitə xəttinin aktiv olub-olmadığını müəyyənləşdirməkdir.

Misal üçün, Salam, vəziyyətin? İşlərin necə gedir? Belə bir sualla digərinə müraciət edən şəxs onun işlərinin, yaxud şəxsi məsələlərinin hansı vəziyyətdə, necə olması ilə bağlı əlbəttə ki, ətraflı məlumat əldə etmək istəmir, lakin bu sualları verməklə onunla kontakt qurmaq, ünsiyyət yaratmaq niyyəti ilə bu tip frazaları işlədir.

Fatik ünsiyyətdə 2 fəza cərəyan edir. Bunlar aşağıdakılardır: 1) kontaktın qurulması; 2) kontaktın bitməsi. Fatik kommunikasiyanın fərqli janrları vardır: A) Səmimiyyət atmosferinin yaradılmasından irəli gələn səmimi danışqlar, iltifat, lütfkarlıq. B) Kinayələr. C) Səmimi zarafatlar. D) Boşuna, mənasız söhbətlər.

Fatik ünsiyyətdə əvvəlcə hal-əhval tutma, salamlama, sonra isə müraciət özünü büruzə verir. Məsələn, əgər həkim xəstəylə salamlaşmazdan əvvəl onun şikayətinin nə olduğunu soruşsa, yaxud onun zərərinə olan hansısa qıdanı qəbul etdiyinə görə mənfi reaksiya bildirsə, bu halda etik davranışa riayət edilmir. Nümunə üçün:

–Why do you eat such harmful products?

What is the use of drinking red wine?

Bu tipli suallar şəxslər arasında münasibətlərə neqativ təsir edir. Belə ifadələrin əvəzinə Take care of yourself!, Mind your health! kimi ifadələrin işlədilməsi daha məqsədəuyğundur.

Beləliklə, fatik funksiya təkcə insanlar arasında kommunikatıv rabitə yaratmır, eyni zamanda kommunikasiya iştirakçılarının idrak potensialının genişliyindən xəbər verir. Qeyd etmək ki, fatik ünsiyyət mənasız danışqlar, cəfəng söhbət olmayıb gərginliyi və stressi minimuma endirən təmas hesab olunur.

Məlumdur ki, insan şüurlu şəkildə yaşayır, fəaliyyət göstərir, onun həyatı davranışları ilə inikas olunur. İnsanın davranış tərzisi isə avtomatik şəkildə tənzimlənir. Bu halda onun niyyəti şüuraltına keçid edir. Bu baxımdan danışq fəaliyyəti motivləşmiş nitqin inikası sayılır. Nitq davranışını isə motivləşməmiş mexanizm kimi qəbul edirik, o avtomatik olaraq təzahür edir. Nitq fəaliyyəti məqsədli şəkildə icra edilir, dil davranışı isə avtomatik olaraq baş verir.

Nitq etiketinin əsasını həmçinin ünsiyyət iştirakçıları arasında qarşılıqlı anlaşmanı yaradan insanpərvərlik təşkil edir. Bəllidir ki, insanpərvərlik və kollektivçilik əxlaq kodeksinə daxildir və onun özəyi (səmimilik, mədəni səviyyə, əxlaq və s.) hesab olunur. Etikət həm də tarixi kateqoriyadır.

Hər bir xalqın öz davranış qayda və normaları, mədəni səviyyəsi, etika, estetika, eynəçilik və s. haqda düşüncələri və baxış bucağı mövcuddur. İnsanlara müraciət şəklində onu bəlli, konkret adla çağırırlar, həmçinin onun vəzifəsini, ona qarşı mövqeləri nəzərinə çatdırırlar. Müraciətlər fərqli adlarla bağlı işlədilir. Bəllidir ki, nitq etiketləri etik qaydalara söykənir və nəzakətlik prinsipinə əsaslanır. İnsanın adını demədən belə onun diqqətini çəkmək üçün müəyyən danışq frazaları da müraciətləri effektiv olaraq əvəz edir. Məsələn, I am sorry!, Pardon me!, Good day! Lend me your ears! və s.

Elmi nəticə. Nitq etiketi 2 tərəfli cərəyan edən fenomen olaraq əxlaqi qaydalar və normalar əsasında davranış normalarını əks etdirir. Əxlaqi norma və qaydalar sisteminə müəyyən mədəniyyət prizmasından yanaşmaq məqbul hesab olunmur. Kommunikativ akt zamanı ünsiyyət quran tərəflər etiket sistemindən istifadə etsələr də bu aktın gedişində kommunikatorlar vahid koda müraciət edirlər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Аллен Ф., Перро Р.Выявление коммуникативного намерения, содержащегося в высказывании// новое в зарубежной лингвистике. Вып.17, М.: Прогресс, 1986.
2. Карасик В.И. Язык социального статуса . Москва, 2002 .
3. Колшанский Г.В. Коммуникативная функция и структура языка. М.: 1989
4. Həsənov H. Nitq mədəniyyəti və üslubiyyatın əsasları. Bakı, 2004.
5. Leech G.N. Language and Tact. Trier, 1977/Series A. №46

Açar sözlər: semiotika, fatik funksiya, danışq aktı, sosial funksiya, etiket

Key words: semiotics, phatic function, speech act, social function, etiquette

Ключевые слова: семиотика, фатическая функция, речевой акт, социальная функция, этикет

Danışq etikası və nitq etiketlərinin dildə ifadəsi

Xülasə

Məlumdur ki, dillə bağlı elmi araşdırmalarda insan və dil, dilin köməyi ilə insanın münasibətləri müstəvisində mürəkkəb qarşılıqlı əlaqələr tədqiq olunur. Bununla yanaşı danışq etikası və nitq etiketi ilə bağlı bir çox məsələlər aydınlaşdırılır. Eyni zamanda kommunikativ strategiyanın danışığın reallaşmasındakı roluna aydınlıq gətirilir.

The expression of speech etiquette and its function in language

Summary

It is known that concerning language in scientific researches, complex interactions between human beings and language, at the level of human relations are studied. So the language plays an important role in the process. At the same time, many issues related to speech ethics and speech etiquette are clarified. The role of communicative strategy in the realization of conversation is clarified.

Речевой этикет и выражение речевого этикета в языке

Резюме

Известно что, в научных исследованиях, связанных с языком, сложные взаимодействия изучаются на уровне отношений человека и языка, с помощью языка. Наряду с этим уточняются многие вопросы, связанные с речевой этикой и речевым этикетом. При этом выясняется роль коммуникативной стратегии в реализации беседы.

RƏYÇİ: dos. N.Əfəndiyeva